

FERIDUN M. EMECEN

I. Szelim szultán és a keleti kérdés*

Az oszmánok és a keleti kérdés, Csaldírán 1514

Miután Szelim szultán – még ha erőszakkal is – megoldotta a számára létfontosságú kérdést, vagyis a trónért folyó harc problémáját, elhagyta Burszát. Galippolin át Isztambulba ment, itt tartózkodott néhány napig. Ezidő alatt a káosz uralta anatóliai szandzsákok élére új vezetőket nevezett ki, főleg azokon a területeken, amelyeket Ahmed herceg és a többi testvérének fiai uraltak. Fiát, Szülejmánt Szaruhanba/Maniszába küldte, ahol bátyja, Korkut volt a szandzsákbég. Miután a fiát kinevezte ott szandzsákbégnek, elvonult a legkedvesebb tartományába, Edirnébe.¹ Leginkább a környékbeli vadászterületeken akart vadászni és pihenni. Az egész telet ott töltötte.² A szórakozás és pihenés mellett nem vesztegette az időt, hanem újabb és újabb hadjáratok előkészítésével foglalatzkodott, fogadta a színe elé érkező követek gratulációit, egyben tájékozódott a nyugati fejleményekről is.

Vitathatatlan, hogy ekkor számára a legsürgetőbb kérdés az Iszmail sah által okozott probléma megoldása volt. Az utóbbi tíz év harcai teljesen feldúlták Anatólia világát, a sorozatos zendüléseknek és felkeléseknek köszönhetően az anatóliai közigazgatási rendszer összeomlani látszott. Ráadásul több olyan terület is akadt, amely jelentős mértékű népességcsökkenést szenvedett el, a falvakból és a többi térségből elvándorló lakosság egy része pedig Iszmail sahnál talált menedéket. Ebben a teljesen felforgatott helyzetben vallási szolidaritásra hivatkozva a türkmének még támogatták is a lázadásokat. Iszmail sah pedig az Akkojunlu³ állam örököseként az Anatóliából hozzácsatlakozó erőkre támaszkodva egy valósi alapokon szervezett birodalom létrehozásáról álmodozott.

I. Szelim vetélytársa, Iszmail sah színrelépése és vallási elképzelései

Az Akkojunlu állam által uralt földrajzi területen megjelenő és az államalapítóhoz szorosan kötődő, a sejk családjáról elnevezett szafavidák a török történelem talán egyik legérdekesebb politikai képződményei. Az állam alapítója Iszmail sah volt. A sah a kezdetekkor még a szunnita felfogás híve volt, de a későbbiekben, Dzsünejd sejk és Hajdar idején a tizenkét imám⁴ síizmusát követő Erdebilli sejki családhoz tartozott.⁵ Ennek a családnak a múltja

* A fordítás Feridun M. Emecen isztambuli egyetemi professzor I. Szelim szultán életét feldolgozó könyvének két fejezetéből készült. (*Zamanın İskenderi, şarkın fatihi. Yavuz Sultan Selim.* İstanbul, 2010°. 416 old. számozatlan lapokon 32 miniatúra, a fordított két fejezet: 87–94., 349–362.)

¹ Drinápoly török neve Edirne (a ford.).

² İbn Kemal: *Tevârih-i Âl-i Osman*. IX. Defter. S. a. r. Uğur, A. Berlin, 1985.

³ A szó jelentése: fehér juhos (a ford.).

⁴ Vallásalapító (a ford.).

– akárcsak az övé – török gyökereket tudhatott magáénak. Ahogyan már korábban is említettük, Dzsünejd sejk, amikor II. Murád uralkodása idején Anatóliában járt, nézeteit elterjesztette az ottani oszmán ulemák⁶ körében, sőt maga mellé gyűjtötte a Szamszun környéki Csejni közösséget is, amelyet arra buzdított, hogy foglalja el a trapezuni rum (bizánci) utóállamot.⁷ Mindezeknek köszönhetően Dzsünejd sejk e csoportok körében nagy megbecsülésnek örvendhetett. Erre az időszakra tehető a Csejni közösség letelepedése főleg a Fekete-tenger északi területeire; azon belül is Trapezun környékén voltak jelen nagy számban. Később Dzsünejd unokája, Iszmail sah az Akkojunlu fennhatóság alatt a köré gyülekező türkmén népek nagy vallási vezetőjévé nőtte ki magát. A sah a régi vallási hagyományokon alapuló, de az iszlám nézeteivel vegyített meggyőződésével tudta megszólítani a köré gyülekezőket. Iszmail sah egy vallási felekezet sejkjeként ugyanolyan ügyesen tudta kiaknázni a hit adta lehetőségeket, mint ezt annak idején nagyapja, Dzsünejd tette. Iszmail sah és utódai sohasem tekintették magukat a régi szaszanida birodalom örököseinek.

Ekkor még nem sok jel mutatkozott arra, hogy az oszmánok egykor majd a szunnita iszlám képviselőjeként fognak fellépni. Iszmail sah nagy hatást gyakorolt az oszmánok gazdasági és társadalmi nyomása alatt élő nomád közösségekre, aminek következtében az oszmán rendszer ellenében kibontakozó vallási misszió élére tudott állni. A kelet- és dél-anatóliai részeken, a Fekete-tenger északi fennsíkjain és belső területein a szabadsághoz szokott nagy türkmén népcsoportok alig várták, hogy valaki felszabadítsa őket az oszmánok elnyomása alól, ugyanis nagyon nyugtalanította őket az oszmánok adószedő tevékenysége, de azzal sem voltak kibékülve, hogy egy behatárolt közigazgatási rendszer részeseivé kell válniuk, és nem osztották az oszmánok tímár-rendszerről alkotott nézeteit sem. Ez a felszabadító pedig nem lehetett más, mint Iszmail sah, aki a saját nyelvükön szólott hozzájuk, és egy sámánizmussal kevert iszlám vallást követett.

E népek nagy része valóban távol állt az iszlám fennköltségétől, sokkal inkább magukénak érezték azt az egyszerű iszlámot, amely tele volt a sámánizmus idejéből megőrződött motívumokkal és hagyományokkal.⁸ Ugyan az oszmánok is hasonló vallási hagyományokra tekintettek vissza, sokáig mégsem tudtak megbarátkozni az „új” vallással. Gyökeresen megváltoztatta azonban az oszmánok nézeteit az a tény, ahogyan Iszmail sah vallási álarcot öltve politikai célokra használta fel a hitet, és ráadásul céljának tekintette Anatólia megszerzését is. Erre válaszul az oszmán ulemák és az intellektuális vezetők egy sokkal szigorúbb vallási alapokon szerveződött politikai rendszert keltek életre. Ez a gyakorlat azonban elengedhetetlenül életre hívta a vallási misszió összeomlását is a 16. századi oszmán birodalomban.

Iszmail sah mesterien, a félnomád életmódot folytató türkmének nézeteinek megfelelően, az „Igazhitű” karakterét magára öltve kezdett el siita propagandát folytatni. Ezek a propagandisták, akik kalifának nevezték magukat, Anatóliában felkeresték a hasonló hitet valló türkmének lakóhelyeit, és különféle ajándékokkal lepték meg őket. Egy sokkal szabababb és boldogabb életet ígértek nekik. Erről a misszióról szóló történeteket Iszmail sah Hataji néven a törökül „nefes”-nek⁹ nevezett verseiben örökítette meg. Divánjában, amiben

⁵ A vallási felekezetről bővebben: Öngören, R.: *Safeviyye. Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 35. İstanbul, 2008. 460–462.

⁶ Az iszlám vallástudósok (a ford.)

⁷ Hinz, W.: *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*. Ford.: Bıyıklıoğlu, T. Ankara, 1992. 62–96.

⁸ Sohrweide, H.: *Der Sieg der Safaviden in Persien und seine Rückwirkungen auf die Schiiten Anatoliens im 16. Jahrhundert*. Der Islam, Jg. 41 (1965) 95–223.

⁹ A bektásik és álevik nézeteit megörökítő vers (a ford.)

a verseit gyűjtötte össze, a következőképp mutatta be önmagát: „Olyan, mint aki megváltó képét veszi magára olyan formán, mint Ali Őszentsége, akinek testét Allah töltötte be.”¹⁰ Az iszlám felvétele előtt Közép-Ázsiában egyáltalán nem volt meglepő, hogy az Isten emberbőrbe bújva jelenik meg. A vallási vezetők pedig előszeretettel terjesztették ezt a hitet. A türkmén csoportok számára ez a lehetőség az iszlám felvétele után sem volt kizárt. A türkmének babonás hittel megfűszerezett iszlám vallási nézetei kisebb részben a siita motívumokat hordozó Szent Ali és a tizenkét imán kultuszából, a Kerbela-gyászból és hasonló hiedelmekből alakultak, amiből végül kinőtte magát a kizilbas¹¹ és az alevi¹² felekezet. Holott kétség sem férhet hozzá, hogy ennek a hitnek a tizenkét imám doktrínájához nem sok köze volt. Így látszólag az ősi tengrizmus a Hak–Mohamed–Ali hármásában élt tovább, valójában azonban leegyszerűsödött egy olyan hitre, mely Szent Alin kívül más istenséget nem fogadott el.¹³ Vagyis nem maradt semmi kapcsolata a tizenkét imám siizmusával vagy egyéb más siita irányzattal. Ilyen szemszögből nézve semmiképpen nem lenne helyes az Anatóliában megjelenő kizilbasokat vagy rafiziket siitának minősíteni. Ez a hitrendszer ugyanis a szafavidák szűfizmusán alapul, ezért helyesebb lenne „népi iszlám”-nak nevezni. Annak ellenére, hogy az oszmán központi vezetés a rafiziket vagy szafavidákat „kizilbas”-nak nevezte, – mivel tizenkét gerezdre formázott vörös színű fejedőt hordtak –, ők saját magukat egy idő után „álevi”-nek kezdték hívni. Itt meg kell jegyeznünk, hogy a „kizilbas” elnevezésnek nem volt pejoratív értelme. Az oszmánok ugyanis a Sirvansahokat „jesilbas”-nak¹⁴ hívták zöld fejedőjük miatt. Az oszmánokat pedig gyakran „akbas”-nak¹⁵ nevezték, mivel az ulemáik fehér fejedőt hordtak.

A fentebb részletezett vallási hitvilággal rendelkező Iszmail sah-mozgalom valójában közvetlenül az anatóliai nomád népeket célozta meg. Iszmail sah az igazi forradalmat Anatóliában akarta kirobbantani.¹⁶ Főképp a karamánok területein, Antália és Icsil hegyvidékein élő türkmén tömegek támogatták a mozgalmat.¹⁷ A karamánok lakta vidék akkor még úgyszemint állt teljesen az oszmánok irányítása alatt. Ezenkívül a régi tímárbirtokok tulajdonosait, a karamán szpáhikait igencsak nyugtalanította, hogy az oszmánok kivették a kezükből földjeiket, ezért minden alkalmat megragadtak arra, hogy az oszmánok elleni mozgalmakhoz csatlakozhassanak. Azok a csoportosulások, amelyek nyugtalanok voltak a keménykezű oszmán vezetés, valamint a magas adókövetelések miatt, szintén Iszmail sah felé fordultak. 1501 és 1510 között, amikor I. Szelim Trapezunban járt, közelről is észlelhette a fenyegető helyzetet. Sahkulu és Nur Ali kalifa felkelése (1511–1512) következtében a város csaknem teljesen megsemmisült. Ekkor már I. Szelim szükségesnek tartotta egy városfal felépítését, hogy az oszmán állam meg tudja magát védeni a mind vallási, mind politikai szempontból veszélyt jelentő szafavidák ellen.

A korszak oszmán történetírása nagyon keményen és vádló hangon számol be Iszmail sah cselekedeteiről és vallási nézeteiről. Ezzel szemben a sah tevékenységét úgy is értékelhetnénk, mint az oszmánokkal szembeni vallási-politikai és világnézeti védekező mecha-

¹⁰ Ocak, A. Y.: *Din. Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*. Cilt 2. İstanbul, 1998. 142.

¹¹ Vörösfejűt jelent (a ford.)

¹² Szent Ali követőit nevezik így (a ford.)

¹³ Ocak: *Din*, 142.

¹⁴ Zöld fejűt jelent (a for.)

¹⁵ Fehér fejűt jelent (a ford.)

¹⁶ Emecen, Feridun M.: *Osmanlı Devletinin Şark Meselesinin Ortaya Çıkışı: İlk Münasebetler ve İç Yansımaları*. Tarihten Günümüz Türk-İran İlişkileri Sempozyumu. Ankara, 2003. 33–48.

¹⁷ Sümer, F.: *Safevi Devletinin Kuruluşunda Anadolu Türklerinin Rolü*. Ankara, 1976.

nizmust. Különösen nagy kézzetést érzett – a későbbiekben a sejhülszlám címet megszerző és a szafavidák elleni küzdelem legalizálására igen kemény hangú fetvát kibocsátó – Ibn Kemal történetíró arra, hogy a Szelim nevében írt művében vallási álarcba bújtatva beszámoljon az ellenségeskedés kiindulópontjairól, miközben szükségesnek látta, hogy tájékoztasson az Erdebil gyülekezet megjelenéséről, Dzsünejd sejk színre lépéséről és unokáinak tevékenységéről is. Iszmail sah szerinte a „rosszakaró természet, istentelen rossz hit” és hasonló megnyilvánulásaival előkészítette a talajt a vallási ellenségeskedés számára. De ahogy a többi oszmán történetíró, ő sem riadt meg attól, hogy a vallási vitákon túl az események társadalmi és gazdasági oldalait is kiemelje. A sahhoz csatlakozók mind tímárbirtokosok lettek, vagy más rangot kaptak, ezért a türkmének között elterjedt, hogy „aki a sahhoz szegődik, az bég lesz”, aminek következtében Iszmail sahnak sikerült hírnevét megnövelnie.¹⁸ Az I. Szelim mellett fontos szerepet betöltő Idrisz-i Bitliszi rendkívül érdekes információkkal tudott szolgálni Iszmail sah színre lépését, vallási nézeteit illetően, hiszen járatos volt ebben a földrajzi környezetben. Nagy részletességgel elemezte az erdebili gyülekezet, illetve az „Iszmailijje hívők”, azaz Iszmail sah hívőinek anatóliai kapcsolatait. Beszámolt arról is, hogy mennyivel nagyobb jelentőséget tulajdonítottak az alávaló, galád emberekkel való leszámolásnak, mint a szent háborúnak.¹⁹

Ezek az adatok kétségtől el fognak vezetni minket annak a kérdésnek a megoldásához, hogy mi volt az igazi indoka I. Szelim és Iszmail sah ellenségeskedésének. A politikai ok ugyanis csak egy volt a sok közül.

Csaldírán felé: Okok és ürügyek

Miután I. Szelim lesöpörte testvéreit a történelem színpadáról, már teljes erőbedobással Iszmail sah ellen fordulhatott, aki ráadásul befogadta az uralkodói család egyes tagjait. Fokozta az indulatokat, hogy Iszmail sah, mivel nem tudta, hogyan végződik majd a trónviszály, jobbnak látta nem elsietni a dolgot, és így az új szultán trónra lépésekor nem küldött követet, hogy üdvözölje az uralkodót. Amikor megtudta, hogy Ahmed herceg többet nem jöhet számításba, továbbra sem mutatott barátságot a szultán felé. Épp ellenkezőleg: Ahmed herceg fiát, Murád herceget vette szárnyai alá. 1513 telén fogadta a herceget, és rögtön néhány perzsa vilájet élére helyezte.²⁰ A mameluk malatjai bég, Mamaj levele arról számol be, hogy Iszmail sah megbízta Murád herceget és Dev Ali szultánt, hogy vonuljanak be Anatóliába. Murád herceg úgy gondolta, hogy az ottani nép majd meghódol előtte, amit rögtön közölt is a sahhal. Ezután bevonult Csukurszaadba, de Iszmail sah újabb parancsot küldött neki, melyben azt az utasítást adta, hogy maradjanak ott és várakozzanak.²¹ Ez a körülmény minden bizonnyal I. Szelim diplomáciai tehetségéről tanúskodik. Néhány forrás szerint ugyanis I. Szelim követet küldött Iszmail sahhoz, hogy adja ki neki Murád herceget,

¹⁸ İbn Kemal: IX. Defter. 43–44.

¹⁹ İdris-i Bitlisi: *Selimsahname*. Ford.: Kurlangıç, H. Ankara, 2001. 121., 127–130.

²⁰ Handmir: *Habibü's-siyer*. Kiad.: Siyaki, S. M. Debir. Vol. 4. Tahran, 1362/1983. 530. Murád akkor halt meg, amikor kinevezésének helyére utazott. A halála minden bizonnyal közvetlenül 1513 tele után következett be.

²¹ Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (a továbbiakban: TSMA) E. 8758: A fordítást és azt eredeti szöveget lásd: Bacque-Grammont, J. L.: *Les Ottomans, Les Safavides et Leurs Voisins*. İstanbul, 1987. 40–41.

az oszmán követet azonban a szafavidák kivégezték.²² Iszmail sah teljes mértékben támogatta a szökevényeket védelmébe fogadó Nur Ali kalifa felkelését,²³ ami egyértelműen bizonyítja valódi szándékát az oszmánok országával kapcsolatban, hiszen azon mesterkedett, hogy egymás ellen uszítsa a testvéreket. A sah, miután I. Szelim trónra lépett, a Turgutoğlunak titkos leveleket küldött. Egy 1512. május 23-i keltezésű levélben, amelynek címzettje Turgutoğlu Musza volt, azt kérte tőle, hogy Karamanli Ahmeddel együtt – akit a sah küldött oda – lépjenek akcióba, és maradjanak hűek hozzá.²⁴ Ma ez a levél a Topkapi Szerájban található, ami azt jelenti, hogy az oszmán vezetés megszerezte és elküldte Szelimnek. Ez és a hasonló események csak még jobban megerősítették a Szelim fejében már amúgy is érlelődő háború gondolatát. Amennyire biztosak lehetünk benne, hogy Szelim hadjáratot akart előkészíteni a szafavidák ellen, annyira biztosan tudható az is, hogy Szelim eredetileg nem tervezett háborút, bár Iszmail sah ellenségesen közeledett a szultánhoz. Pontosan erre az időszakra tehető az, amikor Iszmail sah szövetségének, Bábúrnak segédkezett visszaszerezni Szamarkandot és Buharát. Ez a vállalkozás azonban nem vezetett eredményre. Néhány kisebb siker után 1512 novemberében csapatai a szövetségesekkel együtt Güzdsdüvábban teljes vereséget szenvedtek az özbegektől.²⁵ Ettől kezdve Iszmail sahot folyamatosan zaklatták az özbegek Horaszán felé vonuló hadai. Ráadásul Iszmail mostoha testvére, Mírza Szülejmán Tebriz felé vonult, hogy megszerezze az ottani hatalmat, azonban még mielőtt sikereket ért volna el, elfogták és megölték.²⁶ Ilyen körülmények között, amikor az őt körülvevő ellenségei csak a megfelelő alkalomra vártak, nem kockáztathatta, hogy nyugati, erős szomszédjával, az oszmánokkal közvetlenül vegye fel a harcot. Így hát azért, hogy az oszmánok erejét meggyengítse, igyekezett fölgyorsítani az eseményeket, és az őt támogatókat akarta aktivizálni. Vagyis az oszmánokat saját belső ellenzéküket felhasználva próbálta megsemmisíteni.

Ahogy a szafavida forrásokból kitűnik, I. Szelim a csaldiráni csata előtt élénk politikai manőverekre fogott. A szafavida palotába küldött egy követet, aki egyrészt azt követelte, hogy adják ki Murád herceget, másrészt öröklés jogán adják vissza neki Diyarbekir tartományát. A követek Iszmail sahkal a győztes horaszáni ütközetből visszatérve Iszfahanban találkoztak (1513 tele). Magyarázatra szorul az, hogy a forrás által említett örökösödésnek milyen alapjai voltak. Megvan annak az esélye, hogy I. Szelim az oszmán palotában tartózkodó Akkojunlu Murádhhoz fűződő szálakra hivatkozva követelte az örökséget. Murád ugyanis elkísérte a szultánt a csaldiráni csatába is. A jelek szerint ezzel a lépésével azt akarta bemutatni, hogy Iszmail sah jogát megkérdőjelezi az Akkojonlu örökség tekintetében. Iszmail sah azonban a követelésekre elutasítóan reagált. Tudatta, hogy Murád herceg az ő vendége, s egy hozzá menekült vendéget nem adhat ki, az örökség kérdését pedig rövidre zárta, hangsúlyozta, hogy a területre azért van joga, mert meghódította azt.²⁷

²² Hammer[-PURGSTALL, Joseph]: *Devlet-i Osmanîye Tarihi*. Vol 4. İstanbul, 1330. 130.; Tansel, S: *Yavuz Sultan Selim*. Ankara, 1969. 32. A követet Murád herceggel végeztette ki, lásd: Felsefi, Nasrullah: *Ceng-i Çaldıran*. Çend Makale-i Tarihi. Tahran, 1331. 62.

²³ Sah Iszmail elküldte Nur Ali kalifát, hogy gyűjtse össze az anatóliai szúfikat, erről lásd: Hasan-i Rumlu: *Ahsenü't-tevarih*. Kiad.: Seddon, C. N. Tahran, 1345/1968. 134–136.; Rumlu, Hasan: *Ahsenü't-tevarih*: Sah İsmail Tarihi. Ford.: Cevan, Cevat. Ankara, 2004. 164–165.

²⁴ TSMA, E. 5460; fakszimilét lásd: Tansel: *Yavuz*, 13. számú melléklet.

²⁵ Handmir: *Habibü's-siyer*, 523–530.; Rumlu: *Ahsenü't-tevarih*, 162–164.

²⁶ Rumlu, *Ahsenü't-tevarih*, 172.

²⁷ *Alemârâ-yı Şah İsmail*. Kiad.: Sahib, A. Muntazar. Tahran, 1967. 511–513. Egyéb megjegyzésekért lásd: Allouche, A.: *Osmanlı-Safevi İlişkileri: Kökenleri ve Gelişim*. Ford.: Dağ, A. Emin. İstanbul, 2001. 120–122.

Amennyiben ezek az oszmán források által meg nem erősített követelések hitelesnek fogadhatók el, I. Szelim igyekezett politikai ürügyeket találni a háború kirobantásához, amelyet ő maga már gyakorlatilag elhatározott. Ezt az 1513 telén történt események is alátámasztják. Amikor a követek visszatértek küldetésükből, az oszmán állam vezető méltóságai a szultán jelenlétében különféle vallási és politikai intézkedéseken kívül már katonai előkészületeket is tettek, amiről az oszmán források részletesen beszámolnak. Különös gonddal hangsúlyozzák, hogy I. Szelim még a hadba szállás előtt, az Iszmail sahkal való összecsapással kapcsolatban kikérte a tudósok véleményét, amit mindenkinek hírül is adott. Anatóliában Iszmail sah embereinek ellenőrzésére is parancsot adott ki, sőt mindegyikük nevét feljegyeztette, és vagy megöletésüket, vagy száműzetésüket követelte.

I. Szelim személyisége és imázsa²⁸

I. Szelim nyolc évig tartó uralkodása az oszmán történelem számára fordulópontot jelentett. Kormányzása ugyan nem volt hosszú életű, mégis e rövid időszak alatt jelentős területeket tudott elfoglalni, hiszen csaknem minden idejét a csatatéren töltötte, aminek köszönhetően az oszmánok történelmében különleges helyet foglalt el, emlékezetükben pedig mély nyomot hagyott. Különösen figyelemreméltó az a mód, ahogyan a keleti kérdést kezelte, illetve ahogyan megoldást igyekezett találni rá. Jelentős politikai és társadalmi fordulatot hozott az az esemény, amikor sikerült a szafavida veszélyt elhárítania, ugyanis ez azt jelentette, hogy a továbbiakban az oszmán vallási világnézetben meghatározóan erős szunnita irányzat érvényesült.

A mameluk szultánátus leverése volt az első lépés azon az úton, amelynek végcéljaként az egész iszlám világot egy zászló alá akarta állítani. Az oszmánok egy fontos vallási misszió képviselőiként ekképp szereztek dicsőséget. Szelim elnyerte az iszlám világot egységbe kovácsoló vezető címét, de kiérdemelte azt is, hogy a korabeli források „a kalifátus szultánja”-ként szóljanak róla, a hivatalos okmányok pedig mint Mekka és Medina védelmezőjét említik. Léteznek olyan vélemények is, amelyek szerint a szultánnak nem voltak politikai törekvései a Vörös-tenger és az Indiai-óceán térségében,²⁹ azonban ezek a nézetek figyelmen kívül hagyják, hogy uralkodása milyen rövid életű volt. Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy céljai között tartotta számon a szent helyek meghódítását is, ami pedig természetesen a Vörös-tengert is magában foglalta.

Ahhoz, hogy az oszmán állam fel tudjon állni a következő lépcsőfokra, elsőként szisztematikus közigazgatási rendszer alapjait kellett lefektetni. Meggyőző bizonyítékok támasztják alá, hogy Szelim szultán a gyakorlatban új gazdasági és közigazgatási eljárásokat vezetett be. Semmi kétségünk nem lehet azonban afelől, hogy a bevezetett kereskedelmi embargó nemcsak az iráni és arab kereskedők, hanem az oszmán kereskedelem számára is nyugtalanító hatású volt. Vitathatatlan, hogy Egyiptom és a hozzá tartozó terület meghódítása jelentős mértékben hozzásegítette az oszmánokat ahhoz, hogy megszerezzék az óvilág nemzetközi kereskedelmi úthálózata feletti ellenőrzést. Viszont ahhoz, hogy kivehessék részüket a haszonból, és kamatoztathassák pozíciójukat, még meg kellett várniuk az elkövetkező korszakot. Egyértelmű, hogy I. Szelim katonai reformokat vezetett be. A hadiflotta arzenáljának (*tersâne*) növelése, egy új hadiflotta kiépítése, a könnyű tűzfegyverek hatékony használata mind e korszakból származó hagyaték volt, ami az oszmán szárazföldi és tengeri haderő számára a későbbiekben is iránymutatást jelentett.

²⁸ Emecen: *Yavuz Sultan Selim*, 349–362.

²⁹ Aubin, J.: *La politique orientale de Selim Ier*. *Res Orientales*, 4, (1994) 197–215.

A „rettegett” ragadványnév elvesztette eredeti „gazfickó, szívtelen” jelentését, amikor Szelim szultán nevéhez kapcsolódott, és „kemény, törhetetlen” értelemben valamivel pozitívabb jelentést vett magára. Szelim szultán a források tanúsága szerint középmagas, ráncolt szemöldökű, szúrós tekintetű, szakáll nélküli, viszont ősz, hosszú bajuszú, kerekarcú, sasorrú uralkodó volt, aki egész életét a népének áldozta, nem volt sem a háremnek, sem pedig az alkoholnak rabja, napjait a vadászatnak és a fegyverforgatásnak szentelte. Ez a fizikumára vonatkozó leírás leginkább a miniatúrák ábrázolásain követhető nyomon. A nyugati források szerint rövid lábú, magas felsőtestű, kerek arcú, nagy és fényes szemű, fekete, sűrű szemöldökű, hosszú, pödört bajuszú ember volt.³⁰ Mindemellett létezett egy, a szultánnak tulajdonított tizenkét szeletes koronával és fülbevalókkal illusztrált képe is, ez azonban Iszmail sah ábrázolásaival való keveredést mutat. A szafavidák miniatúráin ugyanis a sah érdekes módon Rettegett Szelim szultánhoz hasonlatosan szakáll nélkül és hosszú, pödört bajusszal jelenik meg. Ez a téves azonosítás minden bizonnyal csak a nyugati festők képzeletének terméke lehetett, ugyanis anélkül festették meg képüket, hogy valaha is látták volna őket. Az állandó másolgatásnak köszönhetően aztán megszaporodtak az ábrázolások, így végül a miniatúrákból egy teljesen más Szelim szultán-portré született meg. Az első fülbevalós kép ugyanis egy nyugati medálionra vésett portrén, az 1530-as években Erhard Schoen által készített metszeten jelenik meg. Később újra felbukkan ez a minta. Szinte az összes képen szakáll nélkül ábrázolták. Giovio (Paolo Giovio vagy latinosan Paulus Jovius), a 16. század első felében működő híres történész azt állította, hogy „sem mire se való sűrű szakállat hagyott, aztán azzal a felkiáltással, hogy »nehogy ezen tartsatok pórázon«, jelezve, hogy nem kerül a környezete befolyása alá, az egészet levágatta.”³¹ Teljesen világos, hogy az író ezt csak politikai propaganda céllal állíthatta, hiszen azt akarta érzékeltetni, hogy a szultánra senki sem képes hatást gyakorolni. Ibn Ijasz látta a szultánt, amikor lóháton Kairóba tartott, és a következőket jegyezte fel róla: „...a szultánnak nincs szakállja, barnás bőre, hosszú/széles orra, nagy szeme van, alacsony, a háta kissé görbe, és nagyon talpraesett. A fején fejdőt hord, magán pedig selymes kaftánt visel.”³²

Azt is följegyezték róla, hogy nagyon jó fegyverforgató és kitűnő vadász volt. Közismert, hogy néha elvonult hosszabb ideig, akár hónapokig tartó vadászatokra is. Ezt az élvezetét fiára, Szülejmánra is örökölni hagyta. A források arról is számot adnak, hogy a szultán szüntelen nyomon követte az államügyeket, nem nyughatott, amíg eltervezett dolgait véghez nem vitte, rendkívül fegyelmezett és határozott volt, természeténél fogva nem rettent meg a véráldozattól sem, viszont adott szavát megtartotta, udvarias volt, és intelligensen beszélt. Néhány anekdota kering arról, hogy mennyire irtózott a pompától és fényűzéstől. Egy rendkívül népszerű beszámoló szerint például, amikor egy nap meglátta, hogy fia, Szülejmán díszes ruhát öltött, nyomban megdorgálta, és arra intette, hogy jobban figyeljen oda öltözködésére. Másrészt úgy tudjuk, hogy a környezetében lévő állami vezetőkkel szinte mindig vitába keveredett. A 16. századi történészek ezt a körülményt különös hangsúllyal emelik ki, amivel valójában saját koruknak kívántak üzenni. Miután a Szelimet ismerő nagyvezírt és történészt, Lütfi pasát Nagy Szülejmán uralkodása idején elbocsátották a nagyvezíri méltóságából, nekilátott az *Âsafnâme* című műve megírásához, melyben egy kissé bosszús hangon emelte ki példaként I. Szelim szultán kapcsolatát vezíreivel. Elmesél egy történetet Szelim idejéből, amely arról szól, hogy egy padisahnak nem szabad túl közel ke-

³⁰ Hammer: *Devlet-i Osmanîye*, 100.

³¹ Ezt az ábrázolást és a különböző képeket lásd: *Padşahın Portresi: Tesaviri-i Âl-i Osman*. İstanbul, 2000. 75–76., 95.

³² İbn İyas: *Bedâyi’ü z-zuhûr*. Kiad.: Mustafa, Muhammed. Cilt 5. Kahire, 1984. 150.

rülnie udvartartásához.³³ Ez a célzás egyébként Nagy Szülejmán meggyilkolt régi nagyvezíre, Ibrahim pasa esetére utal, akinek a sorsát személyesen is nyomon követhette a pasa. A szerző lejegyzi azt is, hogyan reagált a padisah arra, amikor valakit a dívánban egy protokolláris helyre ajánlottak. Szerinte a szultánnak nem volt ereje ahhoz, hogy megváltoztassa a régi rendszert. Az alábbi idézet a régi előírásokról szóló történet egy részlete:

„Egy nap a nagyvezír a megboldogult Szelim szultán kánnak jelentést tett.

– Padisahom, a kádiaszker hívei könyörögtek neki, hogy adj a nekik a ruméliai és az anatóliai beglerbégiséget, de én azt kérem tőled, hogy adjuk más uraknak.

Erre a szultán megparancsolta, hogy az összes beglerbégiség kinevezését bízzák a kádiaszkerre, mert azt mondta, őneki nincs elég ereje ahhoz, hogy a törvényt megváltoztassa.”³⁴

A fenti idézet valójában a szerző személyes véleményét tükrözi. Lütfi pasa a katonai elit tagja volt, ezért állandóan lekicsinylően beszélt az ulemákról, a költőkről és a művészekről is. Egyébként I. Szelim közismerten keménykezűen bánt a vezíreivel; ha valaki nem vagy későn teljesítette kívánságait, azt nem bocsátotta meg egykönnyen, nem volt elnéző a hibákkal szemben. Több dokumentum is alátámasztja azt az állítást, miszerint a szultán nem vonakodott megbüntetni azokat, akik a számukra kiszabott feladatok végrehajtására alkalmatlannak bizonyultak. A fenti kijelentés helytálló voltát több eset is igazolja. Többek között Hemdem pasa, Hüszam pasa, Kodza Musztafa pasa, Dukakinzáde Ahmed pasa, Junusz pasa is csak nagy nehezen tudta megmenteni életét a szultán haragjától. Herszekzáde Musztafa pasa és még sokan mások pedig személyesen is ki voltak téve a padisah mérgeének. Köztudott, hogy az uralkodók Európában is sokszor kegyetlen stílust engedtek meg maguknak, mint például a szultán kortársa, VIII. Henrik angol király. Ennek ellenére a források kiváltképpen szeretik hangsúlyozni I. Szelim ebbéli természetét, olyannyira, hogy a korszak nyugati forrásaiban az oszmánokról alkotott véleményt tekintve ez talán az egyik legmeghatározóbb elem. Mindemellett az oszmán forrásokban sokszor találkozhatunk a padisah és a vezírei közötti viszonyt elbeszélő beszámolókkal is. A legismertebbet Galippoli Musztafa Ali örökölte meg a 16. század végén keletkezett művében. Ali a nagyvezír, Piri pasa környezetében lévő és a díváni jegyzőkönyvezést végző Dzselaálzáde Musztafa Cselebitől személyesen hallott és munkájában megörökített beszámolót a következőképpen meséli el:

„...A Dzselaálzáde néven híressé vált nisándzsi,³⁵ Piri pasa jegyzője volt, és egész életét a díván szolgálatának szentelte, majd Kodza Nisándzsi³⁶ néven hírnevet szerzett magának. Alacsony rangja ellenére közel került a szeraj lakóihoz, és igen gyakran tisztos beszélgetéseket folytatott az ottaniakkal, így megbecsülést szerzett magának. A szerájban folyó eseményekről közvetlenül tőle értesültem. A következőképpen tájékoztam róla: A megboldogult Piri Pasa nagyvezírsége alatt minduntalan egyedül volt és magára maradt, mert akik a vezíri címet viselték, nem értettek a politikához. A megboldogult Szelim szultán idején a szultanátus odáig jutott, hogy amikor az urak átkozták, szidták egymást, azt kívánták, »bár Szelim szultán vezíre lettél volna«. Amikor a legfőbb kormányhivatalba jöttek, előbb végrendelkeztek, és minden alkalommal, amikor a szultán elé járultak, távoztukban úgy érezték, mintha újraszülettek volna. Úgy hírlík, Piri pasa így adta tudtára félelmét az ország kapujának, a szultánnak: »Ha majd egyszer egy indokkal engem is meg akarsz ölni, nagyon örülnék, ha egy nappal előtte tudatnád velem.« Nagyon nevetett erre a szultán őfelsége: »Nekem egyelőre nincsenek ilyen terveim, be-

³³ Kütükoğlu, M. S.: *Lütfi Paşa Ásafnâmesi (Yeni Bir Metin Denemesi)*. İstanbul, 1991. 63–64.

³⁴ Kütükoğlu: *Lütfi Paşa*, 75.

³⁵ A szultáni kézjel rajzolója, a díván tagja, az európai forrásokban a kancellárnak megfelelő tiszttség.

³⁶ Nagy nisándzsi (a ford.)

cses helyedet senki nem tudná elfoglalni, nincs senki, aki helyetted a nagyvezíri szerepre érdemes lenne, különben már rég megcselekedtem volna» – mondta iróniával a hangjában.³⁷

Ez a történet – némi túlzással – tulajdonképpen Piri pasa jelentőségét akarja kiemelni, éppen ezért nem lenne helyes minden sorát szó szerint elfogadni. Mindenesetre a legenda híven ábrázolja a szultán hozzáállását, illetve a vezírek helyzetét is. Ali azzal, hogy a történet lejegyzése során összeveti korának vezíreit, valójában szintén üzenetet fogalmaz meg. A legenda a későbbi oszmán történetírók körében is rendkívül elterjedt volt, főleg az a mondás vált nagyon híressé, amit a vezírek használtak egymás szidására: „Azt kívánom, bár Szelim szultán vezíre lettél volna.” Talán ebben a mondatban rejlik az egyik legfigyelemfelkeltőbb példa arra, hogy a történelem hogyan örökít tovább egy morális tartásról szóló tanítást a jövő nemzedék számára.

Másrészt viszont tudjuk, hogy Szelim szultán néha egyáltalán nem nevezett ki egy vezírt sem, sőt előfordult, hogy hosszú ideig a nagyvezíri méltóságot sem töltötte be senki. Úgy tűnik, a történetírók minden alkalmat megragadtak arra, hogy új történeteket költsenek a szultánról és precizitásáról, mely az állam embereinek kiválasztása során jellemezte. Szintén a történetíró Ali tesz közzé egy anekdotát arról is, hogy a szultán milyen kritériumokat állított föl a vezírekkel szemben, amivel szintén korának akart üzenni. A történet a következőképpen hangzik:

„...Egy nap Piri pasa azt kérte jegyzőjétől, Dzsélalzádetől, hogy írjon egy hatásos levelet a szultánnak arról, hogy az államügyek intézésében magára maradt, és ezért szüksége van egy vezírré. Majd ezt a levelet elküldette a szultánnak. Másnap hívatta is a szultán: »Úgy tudom, hogy szeretnél magad mellé venni egy vezírt. Ha ismersz olyan embert, aki méltó e szerepre, megadom, amit kívánsz.« Piri pasa megörült, és így válaszolt: »A ruméliai beglerbég, Musztafa pasa készen áll erre.« Amint ezt meghallotta a szultán, hirtelen ideges lett, és így szólt: »Én, Szelim szultán, tán csak nem örültem meg, hogy egy ilyen féleszűt tegyek meg vezírnek.« Így telt el egy-két hónap. Piri pasa ismét írt egy levelet, amelyben újra kérelmezte annak a vezírré való kinevezését. Erre a szultán gúnyosan következő szavakat intézte Piri pasához: »Ha már annyira akarod, hogy vezír legyen, akkor legyen hát a te vezíred!« Ily módon Musztafa pasa elnyerte a vezíri méltóságot. Eltelt öt-hat hónap, amikor Musztafa pasát a saját emberei közül néhány kérdőre vonta az ügyekben mutatott illetékessége felől. Erre a pasa azt mondta, hogy minden feladatát a nagyvezír, Piri pasa látja el, s a vezíri méltósága is tőle függ. Nincs is senki, aki hozzá fordulna az ügyeiben, ezért nem is tekintenek rá úgy, mint egy vezírré. Ezek a szavak nagyon megérintették [Piri pasát]. Másnap Piri pasa a dívánban mindent tagadott, amit a fenti ügyre vonatkozóan [Musztafa pasa] felterjesztett, amikor azonban a megoldásról kellett volna nyilatkoznia, elhallgatott. A szultán erre nagy haragra gerjedt, és elkezdte [Musztafa pasa] fejét ütögetni a kezében lévő íjjal: »Ó, te átkozott, ez a hú török [Piri pasa] már egy jó ideje szolgál nálunk. Talán nem ismerem a hűségét vagy a tévedéseit? Vagy talán nem értem-e a hozzád hasonló eszetlenek értelmetlen szavait? Ráadásul te nem is vagy az én vezírem, hanem annak vagy a megbízottja, ő akarta, hogy erre a hivatalra jussál.« Piri pasa pedig így válaszolt: »Szultánom, ez egy büntelen ember. Bocsáss meg neki, hogy így beszélt. Ne is hallgasd meg, amit beszélt!« Piri pasa eképp mentette meg a pasát ezeregy bajtól.³⁸

A nyugati források sokkal nagyobb hangsúlyt fektetnek a szultán kegyetlenségére és vérszomjasságára, de született néhány olyan követi jelentés is, amely kiemeli jól ismert igazságosságát is. Még 1512-ben egy velencei követ írja, hogy a szultán csak akkor boldog igazán, ha hódításokkal és háborúkkal töltheti idejét.³⁹ A szultán kemény természetű és hir-

³⁷ Âlî: *Künhü'l-ahbâr*. Kiad.: Uğur. A. – Çuhadar, M. et alii. Cilt. I/2. Kayseri, 1997. 1205–1206.

³⁸ Âlî: *Künhü'l-ahbâr*, 1206–1207.

³⁹ Hammer: *Devlet-i Osmanîye*, 96–97.

telenharagú ember volt. Jellemének köszönhetően, ha észrevette, hogy valaki hibázott, képes volt azonnal kivégeztetni, amire szintén ismerünk példát. Azonban ennek ellenkezője is megtörtént, ugyanis a források egy részében legendákhoz illő stílusban leírt történetekre bukkanhatunk arra vonatkozóan, hogy Szelim mennyire nagyra becsülte azokat, akik a szultán kemény szavai ellenére kártartottak igazságuk mellett. Figyelemfelkeltő történetek szólnak például Zembilli Ali efendiről. Az egyik beszámoló szerint a szultán kincstára szolgálói közül 150-re annyira megharagudott, hogy nyomban ki akarta őket végeztetni. Amikor ezt Zembilli Ali mufti megtudta, rögtön a szultán színe elé sietett, és kérte a szultánt, hogy könyörüljön meg rajtuk. A padisah erre azt válaszolta, hogy ez állami ügy, és semmi köze nincs hozzá. Erre a mufti úgy érvelt, hogy az ő lelkiismerete nem engedi meg, hogy ilyen bűnnel menjen a másvilágba, muftiként pedig az ő feladata az ügy rendezése („szavaim nem a szultánság parancsa ellen szólnak, hanem a te gyilkos parancsod ellen, mert ezt nekem kell majd végrehajtanom, és az én lelkemen szárad majd”). Eképp sikerült a muftinak a szultán haragját lecsillapítania.⁴⁰ Azt is elérte, hogy ezeket a személyeket ismét kinevezzék a hivatalukba.⁴¹ Idetartozó történet az is, amikor a szultán négyszáz kereskedőt akart kivégeztetni azért, mert nem tartották be a selyemkereskedelmi tilalmat, de végül a szultán egy hasonló érvelést meghallgatva megkegyelmezett nekik. Az igazmondó Zembilli Ali efendi életét, aki a szultántól sem riadt meg, túlzásokkal ugyan, de számos író feljegyezte.⁴²

Egy másik esetet, amelynek forrása Dzselszlázáde volt, Ali jegyezte le. A történet főhőse Gümüslüoglu Mehmed sejk efendi, aki az Amasyaban felbukkanó ál-Murád hercegnek nyújtott segítséget. A sejkhez, aki a halveti rend fontos személyiségei közé tartozott, a szultán elküldte egy emberét. S mivel az azt a hírt terjesztette, hogy Korkut herceg (feltehetően inkább Murád herceg) jól van, a szultán elrendelte a lefogását, Amasyából Isztambulba szállítását és börtönbe vetését. Piri pasa kérésére azonban a szultán hívatta Dzselszlázádét, hogy meghallgassa, mivel ő ismerte az igazságot az üggyel kapcsolatban. Ali lejegyezi a Dzselszlázáde és a szultán között folytatott beszélgetést, és bemutatja, hogy a szultán hogyan méltányolta azokat, akik igazat mondtak. A diván ülése után a szultán lakosztályába hívatta Dzselszlázádét. Amikor belépett a szobába, a szultán szemüveggel az orrán éppen könyvet olvasott. Amikor a szultán megpillantotta, megkérdezte tőle, hogy ő-e Dzselszlázáde Musztafa. Ezután az iránt érdeklődött, hogyan ismerte meg Gümüslüoglut, és hogy valóban olyan ember-e, mint amilyennek mondják. Dzselszlázáde erre elmesélte, hogy milyen nagy ember, és mennyi jót cselekedett. A szultán akarata ellenére sem mondott róla semmi rosszat. Végül a szultán megnyugodott, majd újra hívatta azzal, hogy egy alacsony rangú embertől nem várta volna, hogy eképp cselekszik, és a fizetése felől érdeklődött. Amikor megtudta, hogy naponta tíz akcsét kap, nagyon csodálkozott, és még azt is hozzátette: „Megteszlek vezíremnek.” Ezek után elküldte abba a fogdába, ahol a sejket tartották: „Add át neki üdvözlétemet, hogy jó kedvre derüljön!” Dzselszlázáde, amikor beért a börtönbe, nagy szenvedés közepette találta a sejket. Először hogyléte felől érdeklődött, hiszen régi barátja volt, majd nyugtatgatta, és átadta a padisah üdvözlését, majd azt is hozzátette, hogy az ellenségek rosszakaratának köszönhetően fajult idáig az ügy. A sejk pedig elmondta, hogy nem tudja elfelejteni azt a sok igazságtalanságot, amit ellene elkövettek, hogy megbilincseltek a kezét, hogy kínozták, és a bilincseket még ima idejére sem vették le, ezért nem tudta elmondani a napi imát. Keserű érzéseivel megátkozta a szultánt, és közölte, hogy azt kívánja, bár halna

⁴⁰ Taşköprüzâde: *Şakaik-i Numaniye ve Zeylerrî. Hadâikü's Şakaik*. I. kötet. Kiad.: Özcan, A. İstanbul, 1989. 305–306.

⁴¹ Hoca Sadeddin: *Tâcü't-tevârih*. Cilt. 2. İstanbul, 1280. 551.

⁴² Taşköprüzâde: *Şakaik-i Numaniye*, 306–307.

a szultán meglátogatta az Athosz hegyi kolostort, járt Jeruzsálem, Sina és Egyiptom kolostoraiban, sőt a Trapezun melletti Sumela kolostornak még segítséget is nyújtott. Egy okirat szerint, amelyet az Athosz hegyi Xeropotamu kolostorban őriznek, a szultán saját szemével látta a Negyven Szentet, ezért a nevezett kolostort a védelme alá vette, s amikor az egyiptomi hadjárat idején egy tűzvésznek esett áldozatul, elrendelte, hogy állítsák helyre. Ezenkívül sok kedvezményben részesítette a kolostort, ennek köszönhetően úgy emlékeztek meg róla, mint a kolostor „alapítójáról”. Egyszer egy Margarid nevű szerzetes a szultántól segítséget kért, s a nevét azért dicsőítette, mert jóindulatú és kegyes volt vele szemben. Később a Szerezben lévő Hagiosz Ioannész Prodromosz kolostor ennek a szerzetesnek a nevééről Margarid kolostornak nevezték.⁴⁷ Mindez azonban nem bizonyítja, hogy Szelim szultán különösebb érdeklődést mutatott volna a keresztények iránt. Valójában a többi szultánhoz hasonlóan ő sem viszonyult másképp a keresztény közösséghez, mint ahogy az a törvényekben le volt fektetve.

Miután a szultán elfoglalta Egyiptomot, ott egy addig teljesen ismeretlen társadalmi és igazgatási rendszert kezdett kiépíteni, ami személyével kapcsolatban változatos legendák születéséhez járult hozzá. Mindenekelőtt megemlítendő, hogy Egyiptomban úgy tekintettek rá, mint egy „Messiásra”. Lerombolta a Mameluk dinasztia uralmát, amely kétszázötven éve uralta Egyiptomot. Gyökeresen megváltoztatta az uralmi rendszert. Az egyiptomi krónikák Szelim szultánról mint a történelmet megváltoztató nagy hősök egyikéről emlékeznek meg. Egyébként ez nem sokban különbözik az oszmán forrásokban megjelenő Szelimképtől. Sohasem volt ugyanis egyetlen vesztes háborúja sem, olyan uralkodóként ismerték, mint aki Allah jóindulatát élvezi. Ahogyan Isztambul meghódításáról emlékeztek, úgy őrződött meg az emlékezetben az is, ahogyan I. Szelim elfoglalta Kairót, védnöksége alá helyezte Mekát és Medinát. Sikereinek köszönhetően Szelim személye igazi legendává vált.

Szelim, különösen az egyiptomi hadjárat során, gyakran látogatta meg az út melletti vagy a városokban lévő jelentős muszlimok türbéit, sírjait, kifejezte irántuk érzett tiszteletét, ami egyiptomi imázsának kialakítása szempontjából rendkívül jelentős befolyással bírt. Figyelemreméltó, hogy őt mintegy a messiás földről jött, Egyiptomban igazságos rendszert teremtő modern „Bajbarsz”-nak (egy híres mameluk szultán) tartották. Úgy hitték, az ő személyében feltámadt a régi mameluk erő. Részese lett az egyiptomi pártok kialakulását tárgyaló mítoszok születésének is. Több történetet is ismerünk arról, hogy Egyiptom két nagy pártja, a Zülfikárije és a Kászimije akkor szökött szárba, amikor Szelim Kairóban járt. A Szelim szultán színe előtt egymásnak eső Zülfikár és Kászim bég alapítója lett az elkövetkező időszakban megszülető két ellenséges frakciónak. Ebben a mítoszban Szelim különleges helyet foglal el. Egyrészt, amikor betette a lábát Egyiptomba, gyökeresen megváltoztatta az addigi rendszert, másrészt pedig mert úgy állították be személyét, mint aki egysejű teremtő szerepet játszott. Ennek jele megnyilvánult abban is, hogy úgy vonult be a nagy fejedelmek sorába, mint egy történelmet teremtő, legendás nagy uralkodó. Nemcsak Nagy Sándorhoz, hanem az igazságszeretetéről híres szaszanida uralkodóhoz, Anusirnához is hasonlították. Ezen tulajdonságainak köszönhetően Szelim az egyiptomi két párt, a Fikáriak és a Kászimiek kialakulásáról szóló történetekben „alapító atyaként” szerepel.⁴⁸

Másrészről az is érdekes, hogy Ibn Ijász I. Szelim uralkodását az egyiptomi mameluk dinasztia uralmának folytatásaként értékelte. Alapjában véve a mameluk uralom idején nagyon könnyen válhatott szultánná egy rabszolga származású, de jelentős háttérrel bíró bég

⁴⁷ Balivet: *Bizans ve Osmanlı*, 99–100.

⁴⁸ A mítoszok születéséről lásd: Hathaway, J.: *İki Hizbin Hikâyesi: Osmanlı Mısır'ı ve Yemeninde Mit, Bellek ve Kimlik*. Ford.: Boyraz, C. İstanbul, 2009. 154–167.

meg a szultán. Elmesélte, hogy álmában azt látta, hogy Szent Ali egy handszárral mellbe vágta a szultánt, és amikor belehasított, fekete kelés jött ki belőle. Szerinte az álom azt jelenti, hogy hamarosan út a szultán utolsó órája. Rövidesen vége szakad a szultán életének.⁴³

Nem fér kétség ahhoz, hogy ez a történet jórészt a fantázia szüleménye, azonban jól érzékelteti Szelim szultán valódi természetét. Emellett ismerünk olyan adatokat is, amelyek arról tudósítanak, hogy Szelim szultán milyen keményen bánt a keresztényekkel, sőt parancsot adott arra, hogy teljesen irtsák ki őket, amit nagy erőfeszítések árán tudtak csak megakadályozni. Az egyik történet szerint a szultán egy nap megkérdezi Zembilli Ali mufti efendit, hogy szerinte mi lenne a jobb: ha elfoglalná az egész világot, vagy ha az összes nemzetet az iszlám hitre térítené. A mufti nem tudta, mi sülnhet ki a dologból, ezért inkább azt válaszolta, hogy a második lehetőség a jobb választás. Erre a szultán megparancsolta, hogy az országban minden keresztény vegye föl az iszlám vallást, aki pedig nem tér meg, az haljon meg. Zembilli Ali efendi nem tudta, mitévő legyen, végül szövetkezett Piri Mehmed pasával, és a ruméliai patriárka vezetésével Edirnébe mentek a szultán színe elé. A pátriárka emlékeztette a szultánt arra, hogy amikor Fatih (II.) Mehmed szultán meghódította Isztambul, a keresztények számára biztosítva volt a vallásszabadság, és senkit sem köteleztek arra, hogy áttérjen az iszlám hitre. Csakhogy a szabad vallásgyakorlást biztosító szultáni parancs elégett a tűzvészben, ezért hívták azt a három öreg janicsárt tanúskodni, akik részt vettek a hódító háborúban. Az ő tanúságuknak köszönhetően a szultán végül lemondott tervéről.⁴⁴

Valójában a fenti történet alapját egy másik esemény adja: 1490 környékén a Pamakrisztosz templomnak (Fethije Dzsámi) nem maradt már keresztény hívője, ezért dzsámi-vá akarták átalakítani, ami azonban Isztambulban hatalmas vitákat szült. Az ügy még Szelim szultán idején sem zárult le. Ez időtájt a szafavidákkal folytatott küzdelmek nyomán nagy volt a vallási érzékenység, és még a keresztény egyház létét is megkérdőjelezték. I. Theoleptusz pátriárka a Fátih szultántól kapott jogok alapján a templomokat védelmező szultáni parancsra hivatkozott. Amikor kiderült, hogy a szultáni parancs elégett a tűzben, csak a hódításban részt vett janicsárok tanúvallomásának segítségével sikerült lezárniuk az ügyet.⁴⁵ I. Szelim egy adománylevéllel megerősítette jogait, amelyet átadott a pátriárkának. Amikor aztán Nagy Szülejmán alatt az ügy újra napirendre került, I. Jeremiás pátriárka ismét emlékeztette az uralkodót erre a parancsra. Létezik azonban olyan ruméliai forrás is, amelyik pozitívan emlékezik vissza I. Szelim szultán keresztényekhez való viszonyáról. A következő feljegyzések különösen figyelemreméltóak:

„...rettenthetetlen és bátor volt, okos döntéseket hozott, sohasem vitatta el a jogokat, nagyon szerette a templomokat és a keresztényeket, az ő idejében nagyon sok templom épült. Megparancsolta, hogy minden szentélyt szépítsenek és újítsanak fel, ami istennek van szentelve, a régi templomok mellé pedig újakat építsenek...”⁴⁶

Úgy tűnik, Szelim szultán nemcsak a muzulmán közösségre volt nagy hatással, hanem a keresztényekre is. Komoly történészek is elfogadják azokat a legendákat, amelyek szerint

⁴³ Âlî: *Künhü'l-ahbâr*, 1194–1197.

⁴⁴ Hammer közli az esetet, viszont egyetlenegy forrást sem jelöl meg: Hammer: *Devlet-i Osmanîye*, 255–256.

⁴⁵ A témával kapcsolatban lásd: Emecen, F. M.: *İstanbul'un Fethi Olayı ve Meseleleri*. İstanbul, 2003. 48–49.

⁴⁶ Említi: Balivet, M.: *Bizans ve Osmanlı*. Ford.: Demirtaş, N. İstanbul, 2009. 99.

is, ugyanis a mameluk rendszer nem egyetlen uralkodóháza épült. Ezt szem előtt tartva egyáltalán nem volt meglepő, hogy Szelim saját erejéből lett uralkodóvá Egyiptomban. Így azon sincs mit csodálkozni, hogy Szelimről általában elutasító nézeteket valló kortárs történetírók, így például Ibn Ijász szerint is az uralkodását az egyiptomi szultánok közül a negyvennyolcadiknak könyvelték el, s a Hoskádém és Temürboga után trónra lépő anatóliai szultánok közül a harmadikként tartották számon, bár Ibn Ijász hangsúlyozta, hogy ő maga ezzel nem ért egyet.⁴⁹

A szultán módfelett szeretett tudósokkal társalogni, alapelvének tekintette, hogy a politikai ügyekben kikérje az ő és más állami méltóságok véleményét, ugyanakkor nagyon sokat olvasott, könyvtárának minden könyvét a-tól z-ig egyszer elolvasta, sokszor késő éjszakákig gondolataiba merült.⁵⁰ Figyelemreméltó, hogy amikor Kairóban járt, a medresze⁵¹ könyvtárakban lévő összes könyvet elhozatta, hogy elolvashassa őket. Különösen a történelem iránt tanúsított nagy érdeklődést (amikor Egyiptomban volt, Kemálpaszadéval lefordíttatta Ibn Tagribirdi *Nücumü'z-zahire* című művét, és többször is kiolvasta a *Vassaf Tarihit*), nagyon jól tudott perzsául, de jól ismerte az arab és a tatár nyelvet is. A perzsa nyelven írt verseit tartalmazó verses gyűjteményét (*divân*) kétszer is kiadták (Iisztambul 1306 AH / 1888–1889 és Berlin 1904). Néhány tezkirében⁵² fellelhetők törökül írt versei is. Még ha a források úgy állítják is be, hogy sohasem írt törökül verseket, néhány alkotást mégis az ő műveként tartanak számon. Ugyan Latifi tezkiréjében (versgyűjteményében) a hősiességét, igazságosságát és nemességét dicsérő versek közül nagyon kevés a török nyelvű, ennek ellenére úgy tűnik, jó néhány török verse forgott közkézben, melyek közül az egyik így szól:

„Fekszem, s méltó-e, hogy ő állva várjon/
Kiüresedtem, mondjátok meg neki, ha meghalok, ne mondjon értem imát.”⁵³

A következő híres versről szintén úgy vélik, hogy a szultán írta:

„Emberi valómat nem tudom, miképpen bűvölte el, ó, egek,
Könnyem hullattam, s a varázstól vérré vált a könny, ó, egek,
Az oroszlánok a karmom erejétől rettegnek,
Engem pedig egy gazella szemei rabjaivá tettek, ó, egek.”

A történész Solakzade szintén a szultánnak tulajdonít egy törökül írt versszakot, amit nagy gondok közepette a janicsár felkelés alkalmával írhatott. Í. H. Uzunçarşılı fellelt több perzsául költött verset és gázelt⁵⁴ a Topkapi Szeráj archívumában, melyek közül az alábbi török nyelven papírra vetett gázelt idézi példaként:⁵⁵

„Jaj, Szelim, ha a sírás forrásából vér folyik/
a néma kedvesnek nyelvet adók néma kincsen haladnak át.”

A szultán perzsául írt *divánját* törökre átültető Ali Nihat Tarlan eszmei értéket vélt felfedezni a költeményekben. Szerinte kimutatható bennük az iráni költők, Háfiz, Szádi,

⁴⁹ İbn İyas: *Bedâyi'*, 151.

⁵⁰ Hoca Sadeddi: *Tâcü't-tevârih*, 398–399.

⁵¹ Iszlám iskola (a ford.)

⁵² A *Divân* költőinek életét és verseit szubjektív nézőpontból értékelő mű (a ford.)

⁵³ *Tezkiretü'ş-şu'ara ve Tabsiratü'n-nuzemâ*. Canım, R. Ankara, 2000. 147–151.

⁵⁴ Versforma, szerelmesvers (a ford.)

⁵⁵ Uzunçarşılı, İ. H.: *Osmanlı Tarihi*. Vol. 2. Ankara, 1995. 306.

Szelmán és Dzsámi erős hatása. A szóban forgó versek tele vannak szenvedéllyel, néhol igazán szépek, és érzékeny személyiségről árulkodnak.⁵⁶

A könyvek iránt érzett nagy vonzalmáról árulkodik az is, hogy testvére, Korkut herceg maniszai könyvtárát Isztambulba vitette, valamint az iráni és az egyiptomi hadjáratok alkalmával számba vette a szerájokban, várakban, illetve néhány magánosnál található könyvtárat. Figyelemreméltó, milyen nagy gonddal kutatta föl a hadjáratok alatt eltűnt könyveket, és az aleppói vár könyvtárának könyveiről listát is készíttetett.⁵⁷

Szívesen tartott megbeszéléseket az általa nagyra becsült tudósokkal, mint például Zembilli Ali mufti efendivel, Kemálpasazádéval, Idriszi Bitliszivel, a tanítójával, Halimi efendivel, de mellettük nem utolsósorban nagyra értékelte Tadzszáde Dzsáfer Cselebi, Ahi és Reváni költőket is. Különösen Revánival kapcsolatos történetei ismertek. Még herceg korában Revánit megtette főszakácsnak, majd ezt követően a Mekkába és Medinába küldendő pénzekért felelős tiszttel jutalmazta, bár az utóbbi tisztsége alatt visszaélt hatalmával, végül megmenekült az ellenőrzéstől, amikor a herceg padisah lett. Később az ajaszófia alapítványának felelősévé tették. Ekkor Kirkcesme környékén mecsetet és tanulószobákat építtetett. Egy nap a szultán éppen arra járt, amikor megtudta, hogy ezeket mind Reváni alapította, így szólt: „Kedves Ajaszófia, te minden hónapban egy mecsetet fiadzol.”⁵⁸ Ezzel a szultán megbocsátotta Reváninak régi visszaéléseit. A források nem szólnak arról, hogy a költőkön és a tudósokon kívül még kik voltak a szultán környezetében. Piri pasát és Ferád pasát mint a környezetében lévő államférfiakat említik. Az ő korából a mellette szolgáló vezírek közül a következőket ismerjük: Kodzsa Musztafa pasa, Szinán pasa, Junusz pasa, Hüszam pasa, Dukákin Ahmed pasa, Herszekzáde Ahmed pasa, Iszkender pasa, Zejnel pasa, Hodzsazáde Mehmed pasa, Piri pasa, Musztafa pasa, Ferhád pasa és Bijikli Mehmed pasa, akik közül néhányat kivégeztetett, néhánynak pedig a büszkeségét törte meg.

Szinte semmit sem tudunk Szelim szultán magánéletéről. Ezen a ponton a források hallgatnak. Halálakor az egyetlen fia, aki életben maradt, Szülejmán volt. A történetíró Ali lejegyzett egy legendát, mely szerint még herceg korában a szultánnak született egy fia egy szolgától, akit eltitkoltak. Ez a fiú volt Üvejsz pasa, akiről állítólag még maga Szülejmán is tudott. Az egyetlen felesége, akinek neve fennmaradt, Hafsza szultána, de szó esik még egy Ajse szultána nevezetű hölgyről is vele kapcsolatban. Lányai Bejhán szultána, aki Ferhád pasához ment férjhez, Fatma szultána, aki Kara Ahmed pasa, majd később Hádím Ibrahim pasa felesége lett, Hafsza szultána, akit Iszkender pasa, Hatidzse szultána, akit Makbul Ibrahim pasa, Sah szultána, akit Lütfi pasa és Hanim Hatun, akit Csobán Musztafa pasa vett nőül.

Fordította: SZIGETI BOGLÁRKA

⁵⁶ *Yavuz Sultan Selim Divanı*. İstanbul, 1946.

⁵⁷ Az aleppói vár könyveinek listája: TSMA, D. 9101; a könyvek iránti érdeklődéséről lásd: Erünsal İ.: *Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri*. Ankara, 2008. 129–131. A tebrizi palota leltárkönyvében harminc darab, gyönyörűen bekötött könyvre található. Ezek közül a legtöbb irodalmi alkotás, dívánok: Divan-ı Lami, Kitâb-ı Hüseyini, Divan-ı Emir, Kitâb-ı Hüsrev, Divan-ı Muhammednâme, Kitâb-ı Şeyh Sadi, Divan-ı Hasan, Kitâb-ı Muhammediye, Rûznâme, Kitâb-ı Nizamî, Divan-ı Ahmed Paşa, Divan-ı Nevayî, Zafarnâme, Şehnâme, Kitâb-ı Bostan, Kitâb-ı Tarihnâme stb. (TSMA, D. 9608)

⁵⁸ Âli: *Künhü'l-ahbâr*, 1255.